

А. М. Колот, д-р екон. наук,
професор кафедри управління персоналом
та економіки праці
ДВНЗ «Київський національний
економічний університет імені Вадима Гетьмана»

НАУКА ПРО ПРАЦЮ І СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ВІДНОСИНИ: СТАНОВЛЕННЯ, НАЧАЛА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНОГО ООНОВЛЕННЯ

АННОТАЦІЯ. У статті розглянуто здобутки науки про працю і соціально-трудоі відносини, проблеми дальшого розвитку наукового забезпечення стійкої економічної й соціальної динаміки. Акцентується увага на необхідності оновлення теоретико-методологічних начал цієї науки.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: школа «трудоіків», наукове забезпечення, соціально-трудоі розвиток, методологія досліджень, економічне мислення.

АННОТАЦІЯ. В статье рассматриваются достижения науки о труде и социально-трудовых отношениях, проблемы дальнейшего развития научного обеспечения устойчивой экономической и социальной динамики. Акцентируется внимание на необходимости обновления теоретико-методологических начал данной науки.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: школа «трудоіков», научное обеспечение, социально-трудоі развитие, методологія исследований, экономическое мышление.

ANNOTATION. The article considers the scientific achievements of labour and social-labour relations, issues the further development of scientific support of sustainable economic and social dynamics. It is focused on the necessity of renewal of theoretic and methodological basics of this science.

KEYWORDS: school of «trudovikiv», scientific providing, development, methodology of researches, economic thought.

Динамізм, масштабність і багатовекторність змін у всіх сферах суспільного буття є чи не найбільш визначальними рисами соціально-економічного розвитку на зламі двох тисячоліть. Це

висуває нові, більш складні вимоги перед економічною наукою, основним завданням якої було і залишається дослідження об'єктивних закономірностей еволюції суспільства в цілому і його економічної системи зокрема, що передбачає збирання фактів, систематизацію, використання їх та підготовку необхідних висновків. Кожний етап розвитку економічної системи пов'язаний із переоцінкою ролі доміантних продуктивних сил і економічних, соціально-трудоових відносин. Постійні зміни у масштабах, якості, структурі рушійних сил розвитку економіки, які мають одночасно і еволюційний, і революційний характер, справляють величезний вплив на всі складові соціально-економічного розвитку, на суспільство загалом і його інститути зокрема.

Складовою цих змін є трансформація світу праці як наслідок одночасного перебігу, накладання в часі і просторі принаймні трьох революцій: інформаційно-комунікаційної, інституціональної, демоекономічної.

Звернімо увагу на багатовекторні, надскладні зміни у структурі та ієрархії факторів виробництва, у життєвих циклах техніки, технології, інновацій, товарів і послуг, які суттєво впливають на зміст (до того ж неоднозначно, суперечливо), характер праці, форми і масштаби зайнятості, структуру мотивацій, усю систему відносин у сфері безпосереднього докладавання праці.

Під впливом названих щойно революцій та цілої низки інших об'єктивних чинників відбулися (і далі відбуваються) суттєві зміни у співвідношенні еталонів технічного, економічного, біологічного й соціального часу. Наведемо такий найбільш характерний приклад. За всю історію людства саме в середині ХХ ст. настав момент, коли незмінний період заміни поколінь, що становить у середньому 25 років (від народження матері до народження дитини), спочатку зрівнявся з періодом заміни доміантних технологій, а надалі, уже у 1970—1990-х рр., заміна доміантних технологій відбувалася кожні 5—10 років, з дальшим стисненням періоду заміни до 2—4 років наприкінці століття. Отже, протягом заміни одного покоління іншим техніко-технологічна, організаційно-технологічна, інституціональна база у сфері економіки змінюється неодноразово. При цьому за стислий (надкороткий) проміжок часу не тільки пришвидшуються зміни, а й набуває нової якості технічний, технологічний, інформаційний стан економіки, як і суспільства в цілому. До того ж на порядок зростає конкуренція в різноманітних формах Це, у свою чергу, потребує іншої якості ресурсів праці, іншого темпу, іншої логіки та іншої мотивації соціально-трудоової поведінки, інших темпу і масштабів адап-

тації до постійно змінюваних реалій, інших значення, ваги морально-духовних цінностей, іншого формату освіти (освіти протягом життя), інших компетенцій (здатність працювати в команді та в інформаційному середовищі, здатність до комунікацій, здатність адаптуватися та мислити нетрадиційно тощо).

Комплекс чинників, які мають як внутрішнє, так і зовнішнє походження, і серед них — кардинальні зміни у структурі та ієрархії рушійних сил розвитку економіки, нестійкість соціально-економічного розвитку, перманентні кризові явища, наростання асиметрій у розвитку економіки і суспільства, потреба надати суспільному розвитку стійкої динаміки — актуалізують розвиток економічної науки. Суспільство потребує нових економічних знань, інноваційних програм, проєктів, рішень, які мають глибоке наукове опрацювання. За останні роки на порядок зріс інтерес до знань, проєктів, пропозицій, які продукує економічна наука. Кожен на власному досвіді може переконавшись у тому, що чимраз більше тих, хто нас оточує (особливо молодого і середнього віку), щиро бажають пізнати природу і механізми функціонування господарських систем, розгадати економічну таємницю, з'ясувати наукове тлумачення фактів повсякденного економічного життя.

Чи встигає наукова спільнота за такими вимогами і чи є економічне мислення самих представників наукового товариства адекватним реаліям та вимогам сьогодення? Чи спроможна наука за її нинішнього стану з огляду на фінансові, кадрові, організаційні, інституціональні проблеми працювати на випередження, змінюватися сама і змінювати навколишній світ з урахуванням нових вимог сьогодення? І відповіді на ці запитання аж ніяк не можна назвати простими й однозначними.

Стосовно до науки, об'єктом дослідження якої є праця (у найширшому її розумінні) і соціально-трудові відносини, маємо констатувати, що останніми роками ця наука дістала розвитку, збагатилась її предмет і методи дослідження. Якщо наука про працю і соціально-трудові відносини розвивається, це означає, по-перше, що в ній є потреба (наукова, прикладна), а по-друге, для її розвитку склалися певні передумови. До останніх слід віднести появу в Україні низки наукових шкіл, які посіли свою нішу, мають своє обличчя, стали центрами тяжіння здатних мислити, соціально відповідальних учених.

Ще раз наголошуємо, що вітчизняні наукові школи соціально-трудового спрямування розвиваються в основному і динамічно, і інноваційно орієнтовано, і з високою суспільною корисністю. Водночас змушені стверджувати, що діяльність цих шкіл здійс-

нюється здебільшого не завдяки підтримці держави, а скоріше всупереч її ставленню до науки. Здобутки вітчизняних наукових шкіл у сфері праці і соціально-трудових відносин — це переважно результат соціально відповідальної діяльності їх представників, усвідомлення останніми своїх місії та ролі в розбудові нової економіки та громадянського суспільства.

Свій посильний внесок у розвиток теорії праці та соціально-трудових відносин, у наукове опрацювання прикладних аспектів трудової, соціальної проблематики здійснює наукова школа, що створена та функціонує на базі наукового потенціалу кафедри управління персоналом та економіки праці й Інституту соціально-трудових відносин ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». До основних науково-дослідних робіт, які виконані представниками цієї наукової школи за останні роки, належать:

— «Дослідження проблем оплати праці: порівняльний аналіз (Україна та країни ЄС);

«Соціалізація відносин у сфері праці в контексті стійкого розвитку України»;

«Розвиток відносин у сфері праці та соціально-трудової інфраструктури»;

«Праця в Україні: необхідність якісних змін для суспільної ефективності та гідного життя»;

«Інноваційні механізми управління працею в умовах формування економіки знань».

За результатами наукових досліджень, виконаних зусиллями даної наукової школи, за останнє десятиріччя підготовлено 32 монографії і понад 600 наукових статей. Чи не вперше у вітчизняній науковій практиці комплексне опрацювання теоретичних і прикладних аспектів формування та регулювання соціально-трудових відносин репрезентовано в монографії «Соціально-трудові відносини: теорія і практика регулювання»¹. Значна увага в ній приділена також дослідженню факторів трансформації соціально-трудових відносин, прикладним аспектам оптимізації відносин між працею і капіталом, організаційно-економічним і правовим механізмам розвитку відносин у сфері праці в Україні.

Вагомим є внесок школи «трудоників» КНЕУ у вивчення проблематики соціальної відповідальності. Результати досліджень у цій царині у концентрованому вигляді відображені в останній

¹ Колот А. М. Соціально-трудові відносини: теорія і практика регулювання : монографія / А. М. Колот. — [2-ге вид]. — К. : КНЕУ, 2008.

монографії «Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку», виданій у 2012 р.¹ Тут подано цілісне системне дослідження феномена соціальної відповідальності суб'єктів суспільства на всіх рівнях — особистісному, корпоративному, інституціональному та державному. Розглядаються теоретичні засади соціальної відповідальності людини як відображення її органічного зв'язку із суспільством і природою, поєднання в ній біологічної, соціальної і духовної основ. Значну увагу приділено теорії і практиці соціальної відповідальності бізнесу, держави та інститутів громадянського суспільства. Авторами монографії виокремлені уроки і зроблені висновки із суперечливої практики розвитку соціальної відповідальності, що склалася на рубежі двох тисячоліть, та досліджена проблематика імплементації національної ідеї соціальної відповідальності в загальну систему суспільного розвитку.

Автори монографії дійшли висновку, що чи не основною перешкодою на шляху утвердження соціально відповідальної поведінки, яка має працювати на стійку соціальну динаміку, стало поглиблення невідповідності між потребою підвищення морально-духовного потенціалу соціуму, з одного боку, і реальним перебігом подій, а саме, небажаними змінами у структурі цінностей і соціальних норм поведінки членів суспільства та його інститутів — з другого.

Результати комплексного дослідження сучасного стану та тенденцій розвитку соціально-трудової сфери, інституціональних засад і механізмів регулювання відносин у сфері праці висвітлені в монографії «Соціально-трудова сфера: стан відносин, нові виклики, тенденції розвитку», виданій у 2010 р.². У ній уперше у вітчизняній новітній практиці розгорнуто теоретико-прикладні аспекти соціальної згуртованості як доктрини забезпечення стійкого розвитку соціально-трудової сфери в умовах глобальної економіки; виокремлено уроки, які необхідно усвідомити із суперечливої практики розвитку соціально-трудової сфери та притаманних їй відносин, що склалися на рубежі двох тисячоліть.

Теоретичні, методологічні та прикладні аспекти розвитку соціально-трудової сфери, забезпечення стійкої соціальної динаміки втілені в низці інших монографічних видань, підготовлених

¹ Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку : монографія / [А. М. Колот, О. А. Грішнова та ін.] ; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Колота. — К. : КНЕУ, 2012.

² Колот А. М. Соціально-трудова сфера: стан відносин, нові виклики, тенденції розвитку : монографія / А. М. Колот. — К. : КНЕУ, 2010.

представниками школи «трудовиків» КНЕУ¹. Соціально-трудова тематика домінує в колективних монографіях, підготовлених представниками даної школи спільно з науковцями факультету міжнародної економіки і менеджменту університету². У цих працях дістала дальшого розвитку методологія дослідження людського ресурсу глобальної економіки, всебічно розглянуто людський компонент інтернаціоналізації економіки України, проблематику соціальної поляризації глобального економічного розвитку; узагальнені глобальні трансформації соціально-трудової сфери; теоретико-прикладні аспекти модернізації інституціонального забезпечення стійкої соціальної динаміки. Автори згаданих монографій переконливо доводять, що формування економіки знань неможливе без оздоровлення морального клімату в суспільстві, утвердження довіри, соціальної згуртованості, відродження духовності, піднесення культури.

На теренах України успішно функціонують кілька інших наукових шкіл «трудовиків», які створені на базі науково-дослідних установ, вищих навчальних закладів Києва, Харкова, Донецька, Луганська та інших міст. Результатом їхньої діяльності є публікація численних монографій, наукових статей, участь у розробленні економічних програм тощо.

Зазначаючи внесок економічних наук і наявних шкіл у наукове забезпечення проведення економічних, соціальних, політичних реформ, підвищення науково-технічного потенціалу, розвиток інститутів економіки і суспільства, водночас змушені констатувати, що наукові здобутки в цій царині нерідко межують із поразками. Часто наукові економічні дослідження, у тому числі соціально-трудового спрямування, і за постановкою проблем, і за змістом, і за глибиною, і за суспільною значущістю є неадекватними потребами сьогодення. Чимало авторитетних дослідників стверджують, і з ними важко не погодитись, що економічні, зокрема соціально-трудові, наукові школи продукують знання, су-

¹ Дослідження проблем оплати праці: порівняльний аналіз (Україна та країни ЄС) : монографія / А. М. Колот, Г. Т. Куліков, О. М. Поплавська [та ін.] ; за заг. ред. А. М. Колота, Г. Т. Кулікова. — К. : КНЕУ, 2008.

Соціалізація відносин у сфері праці в контексті стійкого розвитку : монографія / [А. М. Колот, О. А. Грішнова, О. О. Герасименко та ін.] ; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Колота. — К. : КНЕУ, 2010.

Соціальна безпека: теорія та українська практика : монографія / [І. Ф. Гнибіденко, А. М. Колот, О. Ф. Новікова та ін.] ; за ред. І. Ф. Гнибіденка, А. М. Колота, В. В. Рогового. — К. : КНЕУ, 2006.

² Глобальна економіка XXI століття: людський вимір : монографія / [Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, А. М. Колот та ін.] ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Д. Г. Лук'яненка і д-ра екон. наук, проф. А. М. Поручника. — К. : КНЕУ, 2008.

дження, які наближені до поверхні буття, вони не поглиблюються до ґрунтового, цілісного бачення світу економіки, світу праці, світу позаекономічного (морального, духовного). Як справедливо зазначає відомий український фахівець у галузі економічної теорії Г. В. Задорожний, «...головною бідою економістів і економічної теорії другої половини минулого і початку нинішнього століття є вузькість їхніх поглядів — роздумів, що обмежені рамками їхнього «економічного окопу»»¹.

В економічних науках у цілому і зокрема в тих, що вивчають світ праці, багато розрізненого набору різноманітних теорій, методів, кривих, формул, але бракує системного погляду на людину, не сталося глибокого опрацювання та реальної інтеграції концепцій людини економічної, людини соціальної і людини відповідальної. Як результат — замість «дерева» економічної науки маємо, за образом висловлення О. І. Ананьїна, «сад камінців».

Змушені констатувати, що на практиці маємо суперечливе коло: для вироблення соціально-економічної політики, наукового опрацювання практичних рішень соціально-економічного, соціально-трудового спрямування, формування сучасного економічного мислення членів суспільства необхідно мати науково вивірену економічну теорію, потужні наукові дослідження прикладного характеру. Однак економічна наука сама часто не в змозі вийти на траєкторію стійкого розвитку через такі вади, як догматизм, еkleктика, сповідування віджилих теорій та інструментарію або некритичного запозичення теоретичних постулатів, які не відображають реалій господарської практики і потреб розвитку суспільства. При цьому підкреслимо, що зазначене характерне не тільки для вітчизняної науки і практики. Неупереджений аналіз свідчить, що такі провали нині притаманні і для інших країн. Різними є лише глибина та масштаби цих провалів.

У загальнофілософському плані сучасний стан щодо формування світогляду та економічного мислення чітко окреслив П. Рассел: «Глобальна криза, яку переживає людство, в основі своїй є кризою свідомості, і якщо ми бажаємо зберегти світ, від нас потрібно дещо більше, аніж спасіння лісів, боротьба з забрудненням навколишнього середовища, з виділенням шкідливих вуглецевих газів і знищенням озонового шару. Нам необхідно звільни-

¹ Задорожний Г. В. Социальная экономика : предмет и место в постнеклассическом познании // Вопросы политической экономии. Научный электронный экономический журнал. — 2012 — № 1 (2). — С. 87.

тися від егоцентричного, матеріалістичного модусу свідомості, який породжує всі ці проблеми»¹.

Неупереджений аналіз свідчить, що науки соціально-економічного, політекономічного спрямування й далі нав'язують соціуму мислення, в якому занадто технократизму, індивідуалізму, штучного уявлення про людину, яка постійно максимізує свої зиски, керуючись суто економічними інтересами. Водночас недооцінюється значення морально-духовної компоненти суспільного розвитку, так званого *позаекономічного в економіці*.

Існує безліч простих за постановкою питань, але складних за розумінням природи тих чи інших явищ, за технологією розв'язання наявних проблем, на які ще й досі немає переконливих наукових пояснень і відповідей. Наведемо ці питання: Як трактувати вкладання в соціальну сферу — як витрати чи як інвестиції? Якими є мінімально необхідні і максимально допустимі межі втручання держави у соціально-трудова сферу? Якою є діалектика соціального й економічного розвитку і що є первинним — економічна або соціальна політика? Що спільного і що відмінного в людському, соціальному й інтелектуальному капіталі? Як узгодити потребу в гнучкості ринку праці з потребою стабільності і стійкості соціально-трудова відносин? Які співвідношення і пріоритети економічного та позаекономічного (морального, духовного, етичного)?

Навіть у своєму колі — колі науковців-«трудоваків», ми все ще не можемо дійти однакості у відповіді на запитання: А чим все ж таки торгують на ринку праці?² А чи досягли ми консенсусу у розумінні природи вартості та ціни товару, який купується і продається на ринку праці?»

Література, в якій досліджується соціально-трудова тематика, переповнена категоричними, однозначними оцінками, тимчасом як світ праці надзвичайно різнобарвний і явища та процеси, що в ньому відбуваються, не мають одного кольору — білого або чорного. Академік Павлов свого часу застерігав: не намагайтесь щось оцінювати за критеріями «добре» чи «погано». Явище треба оцінювати, зважаючи на його реальність, походження і закінчення.

Так, уже дійшло до того, що нерідко махровий економізм лише замінюється благозвучним терміном «соціоекономіка», за збереження принципів, суджень, методологічних засад і приклад-

¹ Революция сознания: Трансатлантический диалог / С. Гроф, Э. Ласло, П. Рассел. — М., 2004. — С. 44.

² Постановка запитання взята у редакції відомого російського вченого у галузі економіки праці Б. М. Генкіна.

них рішень, що їх сповідують «-ізми» далеко не «людиноорієнтовані». Складається таке враження, що певна кагорта науковців — «трудовиків», соціальників — вбачає свою місію в соціальному «підрум'януванні», соціальному «припудрюванні» того, що не підлягає «припудрюванню». Чи не звідси беруть початок рапорти про «поліпшення життя вже сьогодні», упровадження соціальних стандартів за скорочення соціальних інвестицій, регіонального людського розвитку за його деградації тощо.

На наше глибоке переконання існує нагальна потреба в методологічному оновленні як економічної теорії в цілому, так і теорії праці та соціально-трудова відносин зокрема. Актуальність такого оновлення пов'язана з кризою економічної теорії та суспільних наук загалом, неспроможністю останніх представити світ економіки, світ праці як цілісні об'єкти, віддзеркалити рушійні сили, асиметрії та суперечності розвитку; зануритися у глибину багатомасштабних і різновекторних трендів, домінант розвитку.

Дійсно, не можна не звернути увагу на те, що науковим публікаціям останніх років все більше і більше бракує науково виваженої методології, логіки, культури наукових досліджень. І це, до речі, стосується й публікацій, авторами яких є авторитетні науковці. Звернімо увагу на такий методологічний казус. Економічна, соціологічна література ряботить твердженнями про перетворення знань, інформації на домінантну форму багатства, і саме це є началом нової економіки. Такої думки дотримуються, зокрема, відомі американські вчені О. Тоффлер і Х. Тоффлер, що знайшло розгорнуте відображення у їхньому творі «Революційне багатство».

Втім як ці, так і інші автори, що досліджують начала нової економіки, рушійні сили її розвитку часто опиняються у складних методологічних ситуаціях, самі себе заганяють у глухий кут.

Якщо звернутися до класичної економічної теорії, немало положень якої не втратили своєї цінності і понині, то в ній переконливо доведено, що і засоби, і предмети праці залишаються купою речей, доки вони не охоплені «полум'ям праці». Такою ж купою будуть і знання, якщо вони залишаються поза праці. У контексті наведеного вище хочу наголосити на тому, що задля подолання існуючої методологічної обмеженості у цій царині маємо повернутися до логіки, яку понад два століття тому закладено у «Дослідження про природу і причини багатства народів». А. Сміт у цьому геніальному творі аналіз природи і причин багатства розпочинає з дослідження праці, і цей методологічний засновок є бездоганним.

Якщо неупереджено, з наукових позицій, логіки наукового пізнання намагатися віднайти «начала багатства» нової економіки, то таким началом безумовно постає праця людини, але з суттєвим доповненням, що відповідає реаліям початку ХХІ століття — праця творча, праця інноваційна, праця знаннево-інтелектуально насичена.

Автор статті вже упродовж кількох років настійливо пропонує подолати обмеженість методології дослідження нової економіки, а рушійними силами розвитку останньої вважати інноваційну працю та інтелектуальний капітал¹. Саме за такої теоретичної конструкції все стає на свої місця, зрозумілими стають роль і місце людини та її праці; роль і місце знань та інформації; роль і місце нематеріальних активів; роль і місце творчості, інноваційності тощо.

Саме за активної участі вчених у суспільстві має здійснитися перегляд, утвердитися інше бачення, інше прочитання, інше осмислення багатьох так званих *вічних постулатів*. Одна з цих незаперечних істин звучить так: економіка є первинною, а соціальна сфера, соціальний розвиток — вторинні, похідні; це — судження далекого минулого, які свідомо чи несвідомо привнесені у ХХІ століття.

Наявність цих переконань означає лише одне: економічне мислення, яке й донині домінує в цій царині та дається взнаки, сформоване в багатьох членів суспільства, включаючи науковців, на псевдонаукових трактовках невиробничого, непродуктивного, винятково витратного характеру соціальної сфери.

Натомість у суспільстві має утвердитися нове наукове мислення щодо взаємозв'язку, підпорядкованості, взаємообумовленості економічного й соціального розвитку. Цілком поділяємо думку відомого українського вченого-економіста А. Гальчинського, яка звучить так: «Якщо за традиційною схемою наукових канонів індустріального суспільства соціальне детермінується економічним, то нині все очевиднішою стає неадекватність цієї взаємозалежності. У постіндустріальному суспільстві економічна і соціальна сфери фактично помінялися місцями. *Економіка сама по собі стала безпосередньою складовою соціальної сфери, яка не лише поглинає її результативну основу, а й визначає більшу частину енергетичного потенціалу, її ресурсну базу, межі зростання і розвитку*».²

¹ Колот А. М. Соціально-трудова сфера: стан відносин, нові виклики, тенденції розвитку: монографія / А. М. Колот. — К. : КНЕУ, 2010. — С. 31—50.

² Гальчинський А. Економічна методологія. Логіка оновлення : курс лекцій / А. Гальчинський. — К. : АДЕФ-Україна, 2010. — С. 10.

Досліджуючи діалектику економічного і соціального розвитку, доцільно послатися на позицію Д. Белла: «Говорячи сьогодні про економіку, люди зазвичай не усвідомлюють, що її природна межа вже досягнута і в найближчі десятиліття буде змушена перетворитися на одну зі складових соціології».¹

Ураховуючи, що на сучасному етапі науково-технічної революції людина стає носієм найбільш потужного, найбільш продуктивного капіталу, яким є людський, і водночас вона зберігає статус мети виробництва, соціальний розвиток остаточно втрачає риси вторинності щодо економічного поступу. У державі соціального типу, у суспільстві, в якому людина розглядається і як головний чинник, і як головна цінність, мета соціально-економічного розвитку, економічна політика має трактуватися виключно як складник соціальної політики, а не навпаки.

Наукова спільнота має сміливіше прагнути з'ясувати, що перебуває за кадром поверхневих процесів розвитку соціально-трудової сфери, яким стане світ праці в найближчому майбутньому та у *віддаленій* перспективі. Відомий філософ Карл Поппер (1902—1994) справедливо наголошував на тому, що завданням науки є спроможність побачити загадку, проблему, парадокс там, де раніше їх ніхто не помічав. При цьому не треба боятися ризику. Науковий зміст певної теорії тим багатший, чим більшою мірою вона дискусійна, відкрита для заперечення майбутнім досвідом.

На думку А. Гальчинського, і з ним важко не погодитися, нова культура наукового мислення, що нині формується, пов'язується з домінантою принципу ймовірності, а отже, зі зростаючою багатоглядністю суспільних, зокрема економічних, перетворень. *Настає або, можливо, вже й настав кінець ери усталених істин (виділено Авт.)*. Сходить зі свого п'єдесталу принцип функціональної раціональності, на фундаменті якого вибудована вся система канонічних узагальнень. У цій ситуації істина не може бути загальною та універсальною. Відповідно руйнується і наявна методологія простих схем, на наукових засадах якої сформовано чинну конструкцію економічної теорії².

Як важливу складову теоретико-методологічного оновлення науки про працю слід розглядати подолання економізму, який

¹ Белл Д., Епоха розбещенности. Размышления о мире XXI века / Д. Белл, В. Иноземцев. — М., 2007. — С. 245.

² Гальчинський А. Економічна методологія. Логіка оновлення : курс лекцій / А. Гальчинський. — К. : АДЕФ-Україна, 2010.

все ще дається взнаки. У своїх наукових розробках маємо керуватися засновком, що закінчується історія людства лише як ресурсу, джерела, засобу, інструменту і водночас розпочинається нова історія, в якій економічна і соціальна компоненти міняються місцями, а гасло «жити, щоб працювати» замінюється на принципово інше — «працювати, щоб жити», аби мати стійку, узгоджену динаміку розвитку в інтересах абсолютної більшості громадян. Має дістати дальшого наукового вивчення і повсюдного суспільного визнання теза, що сенс життя економічно активної людини не зводиться до матеріального успіху, а полягає в комплексному і передусім духовному зростанні, самореалізації особистості.

Чекає на своє оновлення теорія соціальної політики. Остання все ще базується на лоскутках різних економічних теорій, більше на міфах, аніж на методологічно витриманій науковій основі¹. Сучасну соціальну політику слід трактувати як продукт розвитку людської цивілізації, як інститут, що створює передумови задля того, щоб кожен індивід вирішував наявні соціальні проблеми не самотужки, а з допомогою потенціалу держави, підприємницьких структур, інших суб'єктів громадянського суспільства. Соціальна політика в нашому розумінні — це не стільки соціальний захист, соціальне забезпечення, скільки закладання підвалин соціального виміру, соціального розвитку. Головне, на що суспільство має розраховувати від соціальної політики, — це досягнення сучасних соціальних стандартів людського розвитку. Причому розвитку повинні підлягати всі умови життєдіяльності людини на всіх етапах її життєвого циклу. Отже, основними складовими соціальної політики мають бути розвиток трудового потенціалу, інтелектуалізація процесів праці, сприяння продуктивній зайнятості, забезпечення гідних умов та гідної оплати праці, розвиток соціальної сфери та створення гідних умов життєдіяльності для тих, хто ще чи вже не може себе захистити.

Наголошуємо й на тому, що наукові дослідження соціально-трудового характеру треба спрямувати в русло сприйняття людини як особистості, ресурсу, носія найбільш затребуваного та продуктивного капіталу, перетворювальної сили, мети виробництва та розвитку.

При цьому за аксіому маємо сприймати цілісність *трипостасевої природи* людини, а саме — духовної, біологічної, соціально-

¹ Колот А. Міфи соціальної політики, або з чого слід розпочинати формування нової моделі / А. Колот // Дзеркало тижня. — 2010. — № 2 (781).

ної. Необхідно по-новому, з висоти ХХІ ст. оцінити, усвідомити як першорядну духовну, моральну іпостась, її особливу роль, специфіку; як фундаментальну якість і цінність, якої не мають інші живі істоти.

Задля формування сучасного економічного мислення та розставлення науково обґрунтованих акцентів у процесі розроблення соціально-трудової політики необхідно не просто декларувати тезу щодо підвищення ролі людини у всіх сферах економічного і суспільного життя (навіть у найбільш ортодоксальних теоріях провідна роль людини та підвищення її ролі не заперечується). Наголос варто робити на тому, що нова економіка передбачає масштабне, пріоритетне задіяння не просто чинника, яким є людський капітал, а чинника, основою якого є креативність.

Відомий американський економіст Р. Флорида зазначає: «...ми живемо нині в «інформаційній» економіці, або «економіці знань». Однак більш суттєва істина полягає в тому, що сучасна економіка приводиться у дію людською креативністю. Креативність — «здатність створювати значимі нові форми» — згідно зі словником Вебстера перетворилася на основне джерело конкурентної переваги. Практично в будь-якій галузі виробництва — від автомобілебудування до індустрії моди, харчової промисловості і інформаційних технологій — перемагає врешті-решт той, хто володіє творчим потенціалом. Це справедливо для будь-якої історичної епохи — починаючи з етапу сільськогосподарської революції і вприціл до революції промислової. Однак лише в останні кілька десятиліть ми дійшли чіткого усвідомлення цього факту і почали діяти відповідно»¹.

Сучасну роль людини, її цінності, потреби, мотиви, соціальний статус неможливо представити, подати, описати, керуючись усталеними канонами, лінійними залежностями, одномірними характеристиками. Дійсно, як за старими канонами узгодити, зрозуміти, пояснити суперечливі, інколи взаємовиключаючі явища та процеси у сфері людського буття. Так, складовою глобальних трансформаційних процесів стає посилення самодостатності, суверенізації людини, посилення творчого потенціалу та перетворення на свідомого, вільного суб'єкта поступального розвитку. Водночас всі ми є свідками того, як у суспільстві набуває поширення втрата раціональності споживчого попиту, люди стають заручниками незмінного бажання мати, інтегруючись в систему

¹ Флорида Р. Креативный класс: люди, которые меняют будущее / Р. Флорида ; [пер. с англ.]. — М. : Классика-XXI, 2011. — С. 18-19.

речей. Це не може не девальвувати багатство людської особистості, не пригнічувати її. Таку ситуацію авторитетні дослідники справедливо трактують як процес «неоліомнізації людини», коли формуються «нові маргінали», «багаті люмпени», «ситі раби»¹.

Для досягнення якісно нового рівня наукових досліджень маємо враховувати, що кожна іпостась людини (біологічна, духовна, моральна, соціальна тощо) має свою траєкторію розвитку, свої тренди, доміанти, які не підлягають зведенню до купи, а потребують виокремлення і роздільного аналізу.

У дослідженнях соціально-трудового спрямування, як і у формуванні соціально-трудової політики, маємо обов'язково зважати на те, що нова економіка, сегмент якої буде постійно розширюватися, потребує на порядок вищої духовної, моральної, етичної компоненти. Справедливим є твердження, що «цивілізація знань», яка інтенсивно формується, немає нічого спільного з «цивілізацією роботів». Справді, процеси створення, поширення і використання знань, носієм яких є творча, креативна, інноваційно-орієнтована особистість, неможливі без відповідної моральної, етичної компоненти, без створення атмосфери довіри, толерантності, високоетичних відносин. Наголошуємо на тому, що неекономічні грані нової економіки мають посісти чільне місце в тематиці наукових шкіл «трудовиків». Визначаючи контури і зміст сучасної праці, маємо здійснити соціогуманітарну, морально-етичну експансію в її фундаментальні засади

Є всі підстави стверджувати, що духовність, моральність набувають такого значення в забезпеченні стійкої економічної і соціальної динаміки, що морально-духовні цінності можемо розглядати як рушійну силу розвитку, не менш значущу, ніж матеріальні фактори. І в цьому твердженні немає невиправданого суб'єктивізму, ідеалізму, нерозуміння ролі економічного базису. Необхідно усвідомити самим і переконати інших, що для того, аби стати на шлях стійкого розвитку необхідно, щоб абсолютна більшість економічно активного населення і суспільство в цілому перетнули соціокультурний, соціоморальний бар'єр, тобто утвердилися високі суспільні цінності, усунулися існуючі ментальні перекося, сформувалася сучасна корпоративна культура.

Вкрай важливо по-новому прочитати, виписати, пояснити такі вічні і, здавалося б, прості процеси, явища, поняття, як взаємо-

¹ Див.: Гальчинський А. Лібералізм — еволюційні трансформації / А. Гальчинський // Економіка України. — 2010. — № 6. — С. 26.

зв'язок об'єктивного і суб'єктивного, діалектика первинного і вторинного, генезис базису і надбудови, їх взаємозв'язок та взаємовплив, діалектика економічного і соціального розвитку, генезис соціальних витрат та їх трансформація в соціальні інвестиції, домінанта економічного, соціального і морально-духовного суспільного розвитку. Розуміння з висоти ХХІ ст. органічного зв'язку, взаємовпливу матеріального і нематеріального, об'єктивного і суб'єктивного, як і багатьох інших споріднених процесів і явищ, дозволяє, на наше переконання, пояснити природу багатьох проблем сучасного суспільного розвитку та опрацювати способи їх розв'язання.

Потребують теоретико-методологічного оновлення наші уявлення щодо сутності та сучасної ролі соціального діалогу (соціального партнерства). Соціальне партнерство як випробуваний часом інститут є важливим інструментом регулювання не лише соціально-трудових відносин, а й формування та реалізації соціальної політики в цілому. Автор поділяє думку тих науковців і практиків, які вважають, що функціональним навантаженням соціального партнерства має бути як вирішення гострих соціальних проблем, так і створення передумов для підтримки і розвитку людських ресурсів, усього потенціалу суспільства. Саме використовуючи потенціал соціального партнерства, стає можливим активізувати і привести в рух усі складові складного механізму економічної системи, забезпечити їх взаємодію з урахуванням інтересів носіїв соціально-економічних інтересів.

Опановуючи сучасну філософію соціального партнерства, маємо виходити з того, що цей інститут має не лише захищати інтереси партнерів, а й сприяти об'єднанню їхніх зусиль, концентрації на завданнях, життєво необхідних суспільству задля забезпечення стійкої економічної і соціальної динаміки. При цьому вкрай необхідною виявляється спільна діяльність, плідна взаємодія соціальних партнерів на усіх рівнях: підприємство, галузь, регіон, держава, наддержавний рівень. Не менш важливо і визначити коло функціональних завдань кожного партнера та змістові характеристики, межі його соціальної відповідальності перед тими, чий інтереси партнери мають обстоювати, і суспільством в цілому.

Соціальне партнерство за баченням автора має бути одночасно і цивілізованою формою регулювання соціально-трудових відносин, і інструментом розвитку і підвищення якості життя людських ресурсів, і формою за діяння потенціалу та прояву на практиці нової якості соціальної відповідальності суб'єктів і інститутів ринкової економіки та суспільства в цілому. За такого розу-

міння місії соціального партнерства останнє постає як феномен не лише соціально-трудоий, соціально-економічний, а й соціокультурний, морально-духовний; як форма укладення і реалізації суспільного договору, що має на меті задіяння потенціалу соціально відповідальної діяльності. Остання має слугувати узгодженню інтересів особистості, організацій та суспільства в цілому.

Гармонізація інтересів ключових сторін соціального партнерства має все більше розглядатися у контексті розширення відповідальності. У теоретичному плані йдеться про те, щоб економічно відповідальний за своєю природою бізнес, заінтересований передусім у покращенні економічних показників діяльності, став ще й соціально відповідальним, заінтересованим, у вирішенні соціальних проблем, якими переймаються наймані працівники. З іншого боку, відповідальні наймані працівники (заінтересовані і кардинальному вирішенні своїх соціальних проблем) мають стати економічно відповідальними, заінтересованими в покращенні економічних результатів діяльності підприємств, на яких вони працюють. Можливо, питання треба ставити і так: відповідальна поведінка кожного — це шлях до загальної відповідальності.

Важливо дійти, піднятися до осмислення, усвідомлення сутності явищ і процесів, що обумовлюють зародження такого тренду як подолання найманої праці або подолання товарності робочої сили. На фоні поглиблення асиметрій у соціально-трудої сфері, десоціалізації відносин у сфері праці, безлічі інших соціально-трудоих проблем, які є реальністю початку нового тисячоліття, звернення до такого рівня осмислення, узагальнень може здаватися не актуальним. Утім за реаліями сьогодення маємо бачити тенденції, що народжуються, розрізняти дію суб'єктивних і об'єктивних чинників, прояви сучасних економічних трендів і глибинних доміант нової економіки.

Зародження нових відносин на «полі» соціально-трудої сфери і тих процесів і явищ, які їм передують дають підстави стверджувати про вияви подолання найманої праці. Останні слід пов'язувати, на наш погляд, із глибокими змінами у структурі та ієрархії факторів виробництва, що характерні для нової економіки. Йдеться про революційні зрушення у структурі сукупного капіталу на користь інтелектуального, у тому числі людського, небувале зростання ролі нематеріальних активів. Звідси впливає об'єктивна потреба у переформатизації змісту, характеру відносин між учасниками суспільно корисної діяльності. У цих відносинах об'єктивно мають переважати такі компоненти, як партнерство, співробітництво, симетрії у розподілі результатів виробництва.

Поділяємо думку відомого російського економіста К. А. Хубієва, який, досліджуючи генезис нових відносин у сфері праці в умовах становлення нової економіки, зазначає: «Можна висловити передбачення: у тій мірі, в якій буде прогресувати економіка, у тій мірі наймана форма праці вочевидь буде виявляти свою архаїчність і неефективність. Модернізація економіки на основі інновацій потягне за собою утвердження нових відносин співучасті в суспільному виробництві».¹ І далі цей учений справедливо наголошує на такому: «Однією з перехідних форм переходу від найманої праці до відносин партнерства можна вважати вже створені і функціонуючі віртуальні організації. Вони об'єднують просторово розрізнених працівників посередньо електронної технології. Їхніми робочими місцями є не цеха і офіси, а підключений до Інтернету комп'ютер».

Маємо бути готовими з належною конструктивністю сприйняти і таку трансформацію. На зміну відносинам купівлі-продажу робочої сили і подальшої їх оптимізації мають прийти відносини, в основі яких колективно-договірна оренда фізичного (фінансового) капіталу і втілених у ньому засобів виробництва. Правомірним є і таке передбачення: за нової структури та ієрархії факторів виробництва носії людського, соціального, інтелектуального капіталу зможуть відігравати роль наймача капіталу, як і капітал (фізичний, фінансовий) — наймача праці.

За нового формату відносин між працею і капіталом або між співкапіталом і капіталом можна передбачити глибокі зміни і в системі управління. Кожний працівник має стати співучасником прийняття рішень, що стосуються здійснення виробничих, трудових процесів. Водночас має відбутися інтеграція працівників в організаційно-економічну структуру управління, в систему розподілу одержаних доходів. За таких умов основним завданням менеджменту стає налагодження співробітництва, асоціація працівників у виробничі й управлінські процеси. Як зазначав П. Друкер, «усе менше робітників стає просто «підлеглими», вони дедалі більшою мірою стають партнерами». Йдеться про кінець управлінської ієрархічної вертикалі, коли «сила перестає бути основою організації». Розглянуті питання є дуже важливими для усвідомлення глобальних трендів світу праці і соціально-трудо-вих відносин.

¹ Хубієв К. А. Инновационная экономика как фактор генезиса новых отношений / А. К.Хубієв // Вопросы политической экономии. — 2012. — № 2 (3). — С. 58. — [Научный электронный экономический журнал].

Отже, йдеться про те, що інноваційна економіка, яка потребує нової структури капіталу, нової якості робочої сили, нових компетенцій, об'єктивно породжує нові відносини, які фактично долають найману форму праці. Незважаючи на те, що це лише перші паростки, певні сегменти нової економіки, все ж необхідно усвідомлювати сутність нових трендів, зважати на нові тенденції у відносинах у сфері безпосереднього докладання праці, які, по суті, змінюють, а у подальшому, докорінно змінять фундаментальні засади як світу капіталу, так і світу праці.

Наголошуємо і на тому, що вчені-«трудовики» мають бути готовими до перегляду назви, а головне — змісту багатьох категорій соціально-трудової сфери. Подібно тому, як нова економіка (вона ж «економіка знань», «економіка людини», «метаекономіка» — від гр. *meta* — поза, за межами, отже, економіка поза традиційного її розуміння) перестає бути економікою у канонічному контексті, так і немало категорій соціально-трудової сфери набувають і надалі будуть набувати іншого, не канонічного змісту. Так, робоча сила, яка в сучасній економічній системі має товарну форму, у новій економіці перестає бути товаром у канонічному розумінні, оскільки відбувається (про що йшлося вище) процес подолання найманої праці. Те саме стосується й інформації, знань, які мають риси як товару, так і нетовару.

Маємо готуватися до відповіді на безліч нових запитань. Як, наприклад, в умовах подолання найманої форми праці будуть трансформуватися категорії у сфері розподільчих відносин — заробітна плата, трудовий дохід, компенсаційних пакет тощо? Які з цих категорій зникнуть, а які наповняться новим змістом?

Хочу підкреслити, що ми не претендуємо на узагальнюючу теоретичну обґрунтованість оприлюдненого, оскільки мають бути широкі дискусії, всебічні фундаментальні передбачення. Ми лише засвідчуємо цю проблему, висловлюємо своє певне бачення і виносимо на подальше обговорення.

Світ праці за останні два десятиріччя, на чому вже наголошувалося, змінився кардинально і цей процес буде тривати. Маємо дослухатися висновків відомого американського вченого І. Валлерстайна, який зазначає: «Мені видається, що соціум першої половини ХХІ століття за своєю складністю, нестабільністю і водночас відкритістю набагато перевершить усе бачене нами у ХХ столітті»¹.

¹ Валлерстайн І. Кінець знаомого мира. Социология ХХІ века / И. Валлерстайн. — М., 2003. — С. 5.

Для вирішення надскладних завдань соціально-трудового розвитку початку XXI століття маємо піднятися на **метарівень** у науковому мисленні з тим, щоб мати право вийти і стати за високу трибуну та пояснити, переконати, роз'яснити, донести до соціуму сучасну картину економічного світу в цілому і світу праці зокрема. Показати, що знаходиться за кадром, чому соціальна динаміка є не такою, на яку ми очікували ще 10—15 років тому; якими є і можуть бути варіанти розвитку подій на «полі» соціально-трудової сфери; що маємо зробити задля подолання асиметрій у розвитку соціально-трудової сфери та надати суспільному розвитку стійкої соціальної динаміки.

Зазначимо, що саме ця проблематика є домінуючою у наукових дослідженнях, що нині виконуються представниками наукової школи «трудоників» Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.

Розмірковуючи над перспективами розвитку науки про працю і соціально-трудові відносини, не можемо оминати і такої проблеми, як необхідність **конструктивного синтезу** теоретичних досліджень у цій царині. У попередні роки ми навчилися в процесі теоретичного аналізу поділяти проблеми соціально-трудового розвитку на складові, і це було на певному етапі здобутком, працювало на поглиблення наукових досліджень. Вважаємо, що нині постає завдання зібрати окремі складові (звичайно ж у розумних межах) в єдине ціле, сформулювати засади узагальнюючої теорії праці.

Свідченням розпорошення теорії праці, зворотною стороною медалі є поява у навчальних планах підготовки фахівців із напрямку «Управління персоналом і економіка праці» багаточисельних карликових дисциплін, які могли б бути окремими темами або ж модулями однієї з комплексних, фундаментальних дисциплін. Існуюче розпорошення має кілька вад. Перш за все, таке розпорошення унеможливорює цілісне осмислення соціально-трудо-вих процесів, за їх постійного ускладнення. З'являються провали на стику наукових досліджень, які випадають з поля зору наукових шкіл та окремих дослідників. Водночас одна і та ж проблематика розглядається у складі різних, надмірно диференційованих за предметом досліджень. Зворотною стороною цього є дублювання наукових досліджень, розмивання предмета наукового пошуку.

Нові грані не лише теоретичного, а й суто прикладного характеру відкриємо для себе, коли окремі інститути соціально-тру-

дової сфери — ринок праці, соціальний діалог, корпоративну культуру, соціальну відповідальність тощо, будемо розглядати не як ізольовані автономії, а як явища і процеси, що взаємопов'язані, взаємодіють, здатні взаємозбагачуватися та породжувати синергетичний ефект.

Зазначимо, що проблема конструктивного синтезу постала і перед економічною наукою в цілому. «Ми стоїмо, — зазначає О. Тоффлер, — на порозі повернення ... до великомасштабного мислення, до узагальнюючої теорії, до поєднання окремих частин у єдине ціле ... Прагнення розглядати висмикнуті із загального контексту окремі кількісні деталі під час дедалі точніших досліджень...приводить до того, що ми дізнаємося все більше і більше про все менше і менше»¹. Маємо наголосити й на тому, що конструктивний синтез теоретичних досліджень передбачає не просто міждисциплінарну кооперацію, а взаємозбагачення на методологічному рівні, формування системного, цілісного бачення світу праці, проблем і протиріч його розвитку.

Отже, одним із завдань наукових шкіл «трудовиків» є синтез наукових досліджень, що передбачає взаємопроникнення і взаємозбагачення методологічних принципів, подолання неприйнятної методології економічного детермінізму, яка продовжує займати провідні позиції.

Автор усвідомлює, що не всі його твердження та висновки будуть сприйняті потенційними читачами. Не виключено, що деякі викличуть певні заперечення. Втім це нормальне явище у науковому пошуку відповіді на непрості запитання, які щоденно постають перед кожним із нас. Головне, щоб оприлюднене породжувало нові думки, спонукало до роздумів, критичного сприйняття реалій сьогодення, креативних пропозицій, інноваційних соціально-трудових проектів.

Запрошуємо потенційних читачів, представників різних наукових шкіл «трудовиків» намагатися мислити щодо майбутнього соціально-трудової сфери яскраво і сміливо, виявляти риси в зароджуваних тенденціях. Цей спільний пошук може стати фундаментом реальних програм стійкого соціального розвитку, подолання наявних гіпертрофованих асиметрій у царині економічного і соціального розвитку.

Статтю подано до редакції 17.05.12

¹ Тоффлер Э. Третья волна / Э.Тоффлер. — М., 2004. — С. 223-224.